

З 16.612(082)

Г 87

Громадянське суспільство
та проблеми
становлення
особистості

**Збірник
наукових
праць**

ським, може вивести українське громадянське суспільство на ноосферно-інформаційний рівень свого соціального буття і культури, стати взірцем для інших народів і націй.

Література

1. Ж. Чижевський. Українська філософія української культури. Лекції за ред. Д. Антоновича – К., Либідь, 1993 – 592с.
2. Д. Чижевський Початки і кінці нових ідеологічних епох // Історія філософії України – К., Либідь, 1993 – с.465 – 482.
3. Д. Донцов. Геополітичні та ідеологічні праці. Твори – Львів, Кальварія; 2001 – 488с.
4. Націоналізм. Антологія (Упорядники О. Проценко, В. Лісовий) – К., “Смолоскип”, 2000 – 872с.
5. Г. В. Касьянов Теорії нації та націоналізму – К. Либідь, 1999 – 352с.
6. В. Ф. Капіца Українська національна свідомість – Кривий Ріг, Мінерал, 2005 – 336с.
7. О. Мороз, Ю. Саєнко. Час інтелекту: сукупний український розум. – Львів, “Панорама”, 2002 – 96с.

А. С. Лобанова

доктор соціологічних наук, завідувач кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг)

Моніторинги громадської думки як індикатор суспільної рефлексії

Важко уявити становлення та розвиток громадянського суспільства без моніторингів громадської думки, які, з одного боку, стали невід’ємною складовою соціологічної роботи, а з іншого – барометром демократичних процесів. Практика проведення соціологічних моніторингів в Україні бере свій початок з початку 90-х років минулого століття – періоду ренесансу соціології як самостійної науки. Однак, як свідчить досвід, вона не набула систематичного характеру і не вичерпала свого змістовного ресурсу в діяльності більшості соціологічних служб, за винятком Інституту соціології НАН України. Більш того, в роботах вітчизняних соціологів поки що не знайшла місця проблематика взаємозв’язку моніторингів та суспільної рефлексії як інструментів і засобів її фіксації та реєстрації. Тож *метою статті* є з’ясування можливостей і потенціалу моніторингів громадської думки, а також їх ролі в процесі самоаналізу суспільством (або його окремими соціальними групами та спільнотами) свого саморозвитку, саморуху, стану й особливостей функціонування різних сфер свого життя.

Як відомо, термін “моніторинг” (походить від лат. monitoring – той, що застерігає) соціологи запозичили у екологів, які використовували йо-

го для постійного відстеження стану навколишнього середовища з метою упередження можливих небажаних її відхилень. Соціологічним моніторингом називають “форму організації проведення соціологічних досліджень, яка забезпечує постійне отримання соціологічної інформації про стан певного соціального процесу або соціальної ситуації” [1, с. 585].

Як зазначають білоруські соціологи, при організації соціологічних досліджень шляхом моніторингів “звичай визначається невелика кількість найбільш суттєвих показників, що відбивають стан соціального середовища, потім методом повторних досліджень регулярно проводяться соціологічні замірювання, що дозволяє накопичувати і аналізувати інформацію в динаміці, використовуючи порівняння з базовими або нормативними показниками” [1, с. 586]. Можна було б повністю погодитися із авторами такого підходу до визначення процедури соціологічних моніторингів, якби не одне суттєве заперечення: “*невелика кількість*”, вважаємо, необхідно замінити на “*певна кількість, що необхідна для з’ясування стану соціального середовища (сутності соціального явища) найбільш суттєвих показників...*”.

Чому виникла необхідність акцентувати увагу на цій, здавалося б, незначній недоречності? По-перше, стан соціального середовища – це складне багатоаспектне соціальне явище, яке навряд чи можна зрозуміти, якщо відслідковувати незначну кількість показників. Необхідно обирати достатньо чисельне віяло різнопланових (соціальних, психологічних, культурологічних, політичних, економічних тощо) показників, щоб з’ясувати його стан та специфіку. По-друге, предметом соціологічних моніторингів, перш за все, є громадська думка – унікальний феномен, дослідження якого потребує високої професійної майстерності, а не просто панельної реєстрації “невеликої кількості” її характерних показників. О. Дмитренко, з’ясовуючи основні підходи до визначення поняття “громадська думка”, зазначає, що серед її дослідників не існує однозначного її трактування [див.: 2, с.172-174], що, звісно, перешкоджає визначенню її суттєвих рис.

Громадська думка розглядається одночасно і як соціально-психологічне явище (Б. Паршин, Судас, Л.-С. Саністебан), і як моральна “надбудова” (Д. Потапенко), і як оцінне судження (А. Уледов, В. Оссовський, У. Маккіннон, Л. Доуб, Ф. Харріс та інші), і як оцінна пізнавальна діяльність (О. Іванов) і, нарешті, як стан масової свідомості (Б. Грушин, О. Якуба). Звісно, кожен із існуючих підходів має свої раціональні зерна і право на існування. Проте, на наш погляд, найбільш близько до з’ясування сутності громадської думки підійшли Б. Грушин, Є. Вятр і О. Якуба, які розглядали її як “особливий (історично обумовлений і мінливий) стан суспільної (реальної) свідомості мас, який виражає домінуюче ставлення, позицію з актуальних суспільно значущих питань”, проте, на відміну від простого оцінювального судження, це “зацікавлене су-

дження, яке виходить з уявлень про цінність об'єкту, тобто є й оцінювальним і ціннісним судженням, що свідчить про зацікавленість суб'єкту" [див.: 3; 4, с.16; 5, с.177-178]. Розширює межі трактування саме цього визначення громадської думки Ю. Сурмін у більш розгорнутому її аналізі [див.: 6], подаючи її структуру, функціональне призначення, доволі розгалужену класифікацію, історію її вивчення. Він, зокрема, зазначає, що "громадську думку можна розглядати як унікальне явище духовного життя суспільства, сплав істини, оцінки, дії, почуття, волі, емоцій, логіки, стику, мети та ідеології" [6, с.11]. Вважаємо, що соціолог, подаючи таке узагальнене визначення сутності громадської думки, наблизив нас до розуміння її як *засобу самоаналізу* соціуму (групи, спільноти), його *самоідентифікації, самовизначення* в певний часовий момент свого буття. Оскільки мова йде про громадську думку як *стан суспільної свідомості*, то, логічно розглядати суспільство (або його певне соціальне утворення) як її суб'єкта. Проте, цей висновок потребує доказів, оскільки, наприклад, Н. Луман взагалі відкидає ідею наявності суб'єкта громадської думки. У своїй теорії комунікації він вважає, що зміст громадської думки складає "головна тема комунікації", і тому його не варто розглядати у співвіднесенні з більшістю населення або з окремими індивідами або аристократією, оскільки всі рівною мірою є її суб'єктами, проте прибічники однієї думки відрізняються від прибічників іншої думки (що пояснюється розбіжністю її змісту) [1, с. 663].

Навряд чи можна погодитися із позицією Н. Лумана. Згадаємо, що суспільна свідомість, за К. Марксом, є "духовною стороною історичного процесу, а не просто сукупністю індивідуальних свідомостей, цілісним духовним явищем, що має певну внутрішню структуру і включає різноманітні рівні (теоретичну і повсякденну свідомість, ідеологію, суспільну психологію), а також форми свідомості (політичну, правовому, мораль, релігію, мистецтво, філософію, науку" [7, с.619]. І оскільки вона знаходиться у соціально-історичній взаємозалежності і взаємовизначеності з суспільним буттям, тобто "онтологічне осмислення виявляє людське буття не тільки як зовнішню реальність, а й як предметно-перетворювальну діяльність" [див.: там само], то це природно передбачає наявність її суб'єкта (суспільство) і об'єкта пізнання (суспільне буття).

В свою чергу, суспільство знаходиться в постійному самовідтворенні та самооновленні, що ставить питання про необхідність систематичного пізнання ним свого саморозвитку, збагачення суспільної свідомості знаннями про сутність і характер суспільних змін. Ця проблема, вважаємо, вирішується завдяки *суспільній саморефлексії*.

Проте, перш, ніж взяти цю думку за наукове твердження, необхідно з'ясувати зміст терміну "суспільна саморефлексія", оскільки ні філософський, ні соціологічний енциклопедичні словники [див.: 1, 7] не подають його. Рефлексія, як відомо, розглядається як самосвідомість, самопі-

знання. Оскільки ми оперуємо категорією “суспільна свідомість”, остільки, вважаємо, є виправданим і релевантним термін “суспільна само рефлексія”, який, на наш погляд, означає самопізнання суспільством свого повсякденного буттєвого і духовного стану, особливостей і темпу свого відтворення, саморозвитку, самооновлення, усвідомленість (соціальними групами, спільнотами, соціумом) співвіднесеності суспільних цінностей і буття. Якщо розглядати громадську думку як стан суспільної свідомості, то логічним стає висновок про те, що вона є “не лише масовим відчуттям, переживанням, соціальним почуттям, раціональним (свідомим виявленням інтересів), суспільним вольовим спонуканням” [див.: 5, с.176], але й інструментом самопізнання, фактом виявлення співвіднесеності суспільних нормоцінностей і діяльнісних практик, результатом само оцінювання суспільством свого стану. Так як процес самопізнання є незупинним, то зрозумілим є прагнення соціологів-професіоналів укорінити в своїй практиці систематичне вивчення громадської думки шляхом соціологічних моніторингів, які можна розглядати як індикатор суспільної саморефлексії.

Проведення соціологічних моніторингів, як відомо, набуло більш-менш систематичного характеру, завдяки діяльності у 30-х роках ХХ ст. Інституту Геллапа (США) і в сучасних умовах розповсюдилося в багатьох країнах світу. В Україні моніторинги громадської думки ініціювали відомі соціологи Н. Паніна та Є. Головаха в межах проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” (генеральний директор – д. е. н, директор Інституту соціології НАНУ В. М. Ворона) [8]. Головна мета проекту – аналіз тенденцій соціальних змін в українському суспільстві – досягається завдяки щорічному вивченню громадської думки населення України за допомогою науково обґрунтованої структури таких показників, як: економіка; політика; правова свідомість і соціальний протест; суспільна мораль, конфлікти і довіра; міжнаціональні відносини і мова спілкування; соціальне самопочуття і суспільні настрої; здоров’я і соціальна підтримка; вільний час, дозвілля; місцеві умови; екологічна ситуація; житло; матеріальний статус сім’ї; структура сім’ї; робота і зайнятість; освіта; інформаційний простір; транспорт і зв’язок; соціальні зміни. Дослідники використовують близько 250 індикаторів, які дозволяють з’ясувати декларативні установки, фактологічні, раціонально-оцінні та емоційно-оцінні судження населення (вбірка 1800 респондентів) стосовно стану названих сфер суспільного життя та соціальних змін. Результати соціологічних моніторингів є безцінним емпіричним матеріалом, який, по-перше, реально відображає стан суспільної свідомості в період розбудови України як демократичної та суверенної держави; по-друге, наявно демонструє ефективність науково-професійних підходів до вивчення громадської думки як невід’ємного соціального інституту громадянського суспільства і, по-третє, ілюструє процес суспільної са-

морerefлексії, без відстеження якого знижується ритм суспільного відтворення й оновлення.

Література

1. Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – М.: Книжный Дом, 2003. – С. 585.
2. Дмитренко О. С. Основні підходи до визначення поняття “громадська думка” // Нова парадигма. Альманах наукових праць: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Вип. № 36. – 172-179.
3. Грушин Б. А. Мнение о мире мне ний и мир мне ний. – М.: Политиздат, 1967.
4. Вязр Е. Соціологія політичеських отношень. – М., 1979.
5. Якуба О. О. Соціологія. – Харків: Константа, 1996. – 192 с.
6. Сурмин Ю. П. Теория общественного мнения. – К.: МАУП, 1999. – 72 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. Шинкарук В. І. – К.: Інст Філософії ім. Г. С. Сковороди; Абрис, 2002. – 741 с.
8. Паніна Н. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг – К.: ТОВ “Видавництво Софія”, 2005, – 160 с.